

Леонід Кононович

ТЕМА ДЛЯ МЕДИТАЦІЇ

Миколі Біденку
присвячується

ГЛОСАРІЙ. Трансцендентне явище, яке характеризується нетотожністю по відношенню до всіх видимих проявів і можливих визначень нашого світу. Апофатична теологія розглядає Глосарій як одну з невід'ємних ознак Абсолюту, і вважає його феноменом, який може бути ідентифікований лише за окремими відображеннями у світі речей, та й то лише частково й дуже приблизно. Вважається, що Глосарій включає в себе насамперед матеріальні реалії, проте в деяких випадках його трактують і як божистий тезаврус, в якому існують усі письмові та усні тексти, які створив (чи створить) людський дух. Середньовічний теолог і містик Ансельм Тревіранус у своєму трактаті «Про містичний Глосарій Господа нашого Ісуса Христа» писав: «Часу в Глосарії не існує, як не існує його й для Господа; будучи зняряддям у Божій Руці, Глосарій містить у собі все, що було, є та буде коли-небудь у цьому грішному світі; дуже рідко буває так, що він дається нам у вигляді

містичного об'явлення чи тих видінь, які бачить людина, котра опинилася перед лицем смерти».

На чорному морі чорний камінь лежить, на чорному камені чорний огонь горить, коло чорного огня чорний чоловік сидить, чорна шапка, чорна кошуля, чорні чоботи, чорне м'ясо пече, чорним ганджаром крає. Їхав через чорне море святий Юр на білому коні на золотому сідлі. Бігло за ним троє вовків — білий, чорний і червоний. Білий камінь лизав, чорний землю глитав, червоний кров смоктав. Уздріли вони чорного чоловіка, стали його цькувати, стали його в чужу україну завертати.

Ти, чорний чоловіче, чоловічисько, чоловічище! Чи ти з землі, чи з-під землі, чи ти зо світа чи ти з-поза світа, чи ти турецький, чи ти німецький, чи ти жидовський, чи ти московський — я тебе виволаю, я тебе святим Юром і його вовками заклинаю. Йди собі, чорний чоловіче, в чужу україну! В чужій Україні єсть камінний город, в камінному городі єсть камінний майдан, а на камінному майдані єсть камінний шпиль. У камінному шпилі сидять біси, брати твої! Станеш їм, чорний чоловіче, слугувати, за люд хрещений станеш забувати, душі наші християнські не будеш більше погубляти...

Як була ото така сльотава зима, да було Різдво, да поз'їжджалася до нас рідня з усіх сіл, — і дядько з дядиною, і тітка Олена з дівчатами, і баба

Килина з Греблі, і Гордій, і Марко, і той Василь, що в тюрмі одбув, — то посідали за столом, та випили по чарці, та й завели отої колядки:

Ой у полі плужок оре,
А за плужком Господь ходе,
Господь ходе, налягає,
Святий Петро поганяє.
А Матер Божа їсти носить,
Їсти носить, Бога просить:
«Роди, Боже, жито-пшеницю...»

Не скач, коню, надо мною,
Не бий землі під собою.

Ти ж до моря не доб'єшся,
З моря води не нап'єшся...

Біжи, коню, дорогою,
Сам познаєш которою.

Спинишся під воротами,
Стукнеш-грюкнеш копитами...

Вийде батько, розсідлає,
Вийде мати, розпитає.

Ой конику сивогривий,

А де ж мій син чорнобривий?..

Не плач, мати, не журися,
Бо вже твій син оженився:

Узяв собі паняночку —
В чистім полі земляночку.

Узяв собі бондарівну —
В чистім полі землю рівну...

*Вечір червоний упав на покоси,
впав у яруги розлогі.*

*Сонце розхристане бродить і босе,
порох здійма на дорогах.*

*Звивисті балки, провалля та схили
мріють в багрянці води...*

*Чом же мені так неказанно милий
Тікич, спокійний завжди?*

*Ген у вечірніх потоках проміння
згадка бринить не одна.*

*З тихих глибин і старого каміння
вічність ізнов вирина...*

*Степ реве, гримлять пістолі
шабельні удари —*

гайдамаки на роздоллі
здибали гусарів.
Ой же ж дзвонять гострі шаблі
ще й земля куриться!
Гей не 'дного кров шляхтича
може тут пролиться.
Гей не 'дин орел козацький
в сиру землю ляже.
А тим часом Україна
«Бийте ляха!» — каже.

Добре бились гайдамаки,
шаблями кресали, —
ще до вечора поляки
трупом полягали!
Котить Тікич мутні хвилі,
мутні та криваві.
У воді тіла безсилі,
гайдамацька слава.
Не вода — лиш кров багряна
ляська протікає!
Будуть знати воріженьки,
як Вкраїну крять.

Вічність поволі стихає в глибинах,
губляться згадки останні.
Знов я дивлюсь на ріку тихоплинну,
згадую Тайну прадавню...

*Мулом занесло вже трупи шляхетські
і проростило бур'яном.
Трактор із гуркотом, з ревом дереться
ген сивочубим курганом.*

— Що там таке?

— Та кістки перебиті!

— Викинь їх к бісу в калюжу!

*Зяють козацькі могили розриті,
дизель регоче байдуже...*

*Тікичу мій! Хай вода каламутна —
доста ж напилася крові!
Хвилям твоїм і могилам забутим
це я присвячую «Слово...»*

*Ради тебе перли в душі сію,
Ради тебе мислю і творю, —
Хай мовчать Америки й Росії,
Коли я з тобою говорю!..*

*Хай ридають хмари бурякові,
Хай сичать лакузи! Все одно
Я проллюся крапелькою крові
На твоє священне знамено!*

Дали одну, як солов'єві голос,

Мурованку в Пириєвім Яру.
Дали ще вечір стишеного поля,
немов чорнильну краплю по перу.

Дали могилу із вербою наодинці
і мов патрон, — притихлий час.
Дали тривожну душу українця,
Щоб мати, Україно, Вас¹...

А нехай собі, як знають,
божеволіють, конають, —
нам своє робить!
Всіх панів до 'дної ями,
буржуїв за буржуями
будем, будем бить!
будем, будем бить!

Пригадуєш: весна горіла,
немов закохане дівча.
Навпроти вийшов ти несміло
невловне щастя зустрічать.
Пригадуєш: циганський вітер
дівчатам поцілунки крав.
Кохання сім гарячих літер

¹ Автор цього вірша — київський поет Віктор Кушнір.
Текст наводиться за самвидавком — прим. автора

на твоєму серці написав...²

*Солоденький людолове,
ти всміхаєшся мов цап!
Ну, а сам руками в крові
по душі все цап та цап.*

*Ти підхід шукав найкращий,
але ти забув, глевтяк,
що душа моя — не ящик,
де ти звук гребти сміття!*

Ех, знайти б тобі весельце,
що несе мене вперед...
Можеш вирвать квітку серця,
та мовчатиме поет!

Жди, чекай... Він заговорить,
пісню випустить з грудей,
в час, коли все небо в зорях,
а земля — в зірках очей!³

² Рядки з поеми Антонича «Елегія про ключі від кохання»
— прим. автора

³ Автор цього вірша Микола Удовиченко. Текст наводиться
за копією з рукописної збірки «Терновий вінець» — прим.
автора

Ми на Вкраїні хворі Україною,
На Україні — в пошуках її!⁴

Якими темними берегами чорної ріки,
через які хащі похмурого лісу,
понад якими безоднями мороку
Ти поспішаєш до мене,
любове моя?⁵

Засипана криниченька
золотим піском.
Засватана дівчинонька
з другим козаком.
Ой жаль, жаль не помалу!
Любив дівчину змалу,
любив дівчину змалу,
любив — та й не взяв.
Ой жаль, жаль!

⁴ Рядки з поеми «Остання сповідь Северина Наливайка», яка за років радянської влади ходила в самвидаві — *прим. автора*

⁵ З Рабіндраната Тагора — *прим. автора*

А вже з тої криниченьки
орли воду п'ють.
А вже тую дівчиноньку
до шлюбу ведуть.
Ой жаль, жаль мені буде!
Возьмуть її люде,
возьмуть її люде,
моя не буде.
Ой жаль, жаль!

Один бере за рученьку,
другий за рукав.
Третій гляне, серце в'яне:
любив — та й не взяв!..

Ой як стали на рушничок:
«Тепер ти моя!»
Вона стала, заплакала:
«Неправда твоя»...

Як наділи царський вінець:
«Тепер ти моя!»
Вона стала, заплакала:
«Неправда твоя»...

Як наділи шлюбний перстінь:
«Тепер ти моя».
Вона стала, відказала:

«А вже ж нічия!»

Ой жаль, жаль не помалу!

Любив дівчину змалу,

любив дівчину змалу,

любив — та й не взяв.

Ой жаль, жаль...

А я така мала-мала, ув одним-одній сорочці, сиджу на лаві та й дивлюся у вікно, — а там дорога, грязька да розбита, да гілля мокре, аж капле із нього, та єдина і втіха лишень, що калина, яка червоніє поміж рамами; аж раптом бачиться мені — неначе люди посунули шляхом! Зразу надходили по одному, а потім ставало їх більше й більше, а далі наче греблю прорвало — прямо валом валять, пливом пливуть... дощ іллє як з відра, а вони сунуть і сунуть, неначе повінь.

І дивно-дивно мені зробилося тоді, і якось так... аж ніби щемко! Бач, думаю собі, така негода надворі, а вони — йдуть! куди ж це вони йдуть... куди ж вони йдуть, ці люди?..

I

... ніч, яка росла у проваллі, мов темна вода. Над чорними грудкуватими полями іще горів краєчок неба, кидаючи вишнево-червоні відблиски на спід плаского хмар'я, що від того видавалося

розпеченим, як сталь; однак у здоровому висхлому річиську вже повзли сутінки, й коли Юр, гупаючи своїми тяжкими черевиками по вичовганій кам'яній соші, нарешті спустився в долину, то навкруги стояла холодна осіння темрява.

Він поправив рюкзак, який тяжкою брилою висів за плечима, й перебрівши струмок, звернув у вузьку звивисту балку, на дні якої насилу вгадувалися дві глибочезні колії, вибиті гусеничними тракторами. Допіру він ступив у ту низину, як його з ніг до голови огорнув молочно-білий туман, у якому годі було щось розгледіти вже за десять кроків; відразу ж зробилося зимно, і незабаром йому довелося зупинитися й зашморгнути мідний замок своєї куртки, підтягнувши його аж під горло. Тиша стояла така, що чутно було, як б'ється серце. Юр знову поправив свою ношу, а потім рушив уперед, спотикаючись у глибоких коліях розбитого польового прослідку, й упродовж наступної години простував серед непроглядного туману, в якому не чутно було жодного звуку, крім його надсадного тяжкого дихання. Колії то щезали, то знову з'являлися на дорозі; імла клубочилася в низині, заповнюючи її по вінця, неначе густий молочно-білий дим, де безслідно гинуть речі й предмети; нарешті доокруж і геть зробилося темно,

й він зупинився і, розстебнувши клапан свого наплічника, дістав важкого акумуляторного ліхтаря.

Конус жовтого світла вихопив з імли якесь урвисько, де густо поросло терня й колюча суха дереза, що звисала у діл, ніби чуприна. За імлюю годі було щось догледіти — вона текла й текла чудернацькими фантастичними сувоями, утворюючи в низині химерні дідухи. По ліву руч і по праву з туману виринали обвалені глинясті кручі, й коли він виходив із чергового закруту, то бачив, що узвіз кожного разу глибшає, а дорога щораз дужче береться під укіс; коли він пройшов ще трохи, вона й геть звузилася, переходячи в тісне провалля, де годі було щось розгледіти; аж тоді він знову зупинився й, утерши чоло, почав роззиратися доокруж.

Було зимно, вогко, й темінь стояла хоч в око стрель. Обабіч здіймалися прямовисні урвиська, геть укриті колючим хабуззям, яке од верху й до самісінького долу, мов гірляндами, було понизане химерним плетивом сухого плюща. Усе воно скидалося на гарячковий сон — і ця теменна глуха ніч, де ніщо ані шешерхне, й довгелецьке сухе бадилля, що зміїлося по чагарях, вирізняючись на чорному тлі світлішими штрихами, й вигадливі сувої туману, що пливли і пливли у проваллі, мов пасма диму в челюстях печі.

Й тільки тепер йому стало зрозуміло, що в цьому примарному холодному тумані він збився з дороги й, пропустивши закрут, який мав його вивести до села, заблукав у безвість, де йому ніколи не доводилося бувати.

Юр потупцював на місці й, не знаючи, що ж діяти, знову посунув уперед. Ущелина була така тісна, що колючі батоги дерези черкали його по плечах, чіпляючись за клапани рюкзака, одначе кроків за десять провалля зненацька поширшало, й він, пружинячи ногами, почав спускатися твердим спадистим узвозом, де вже не було колій, вибитих тракторами. Ліхтар вихопив з темряви грубелецьку вербу з розчахнутим верховіттям, далі місток із почорнілих колод (під ними в чорнильній п'їтьмі вгадувалася річечка, що бігла поміж вербами) і затойбіч, коло стежки, яка бралася пологим узгір'ям і щезала в тумані, — висвітив криничку із дерев'яними цямринами, що були вкриті латками зеленого й бурого моху.

Трохи вище, на кручі, розмитою жовтою плямою світилося одним-одне вікно.

Юр спинився наче вкопаний і скількись часу стояв із ліхтарем у руці, безтямно розглядаючи отой місток, розчахнуту вербу й химерні сувої туману, який клубочився над височенним рудим очеретом, що ріс коло берега. Протягом усього цього часу його не полишало дивне й дуже тривожне відчуття

нереальності цієї ситуації, в яку він так негадано влип — здавалося, що подібна халепка з ним уже колись була й тепер прокручується наново, тільки під іншою личиною. Хвилини текли й текли, а він усе не міг зважитися на якийсь чин і стовбичив, трохи згорбившись під тягарем свого рюкзака й наслухаючи, як глухо стугонить у вухах кров. Аж раптом незрушна в'язка тиша немовби роздерлася навпіл, і десь у вербах пролунав тонкий жалібний і протяжний крик, який скидався тональністю на довгий дзвін кришталевої чаші. Він проплив у тумані невидними концентричними колами і прикро залящав у вухах, і тоді Юр стрепенувся, почувуючи, як мимовільний жах обсипає його з ніг до голови, наче приск, і піднявши ліхтаря, поволі рушив через річку.

Місток глухо задудонів, хилитаючись і вгинаючись під його вагою, і в жовтому конусі світла майнув насилу помітний прослідок, який огинав криницю, а трохи вище — похилений тин зі спорохнявілої темної лози й ворота, за якими бовваніла хатина. Вона була під стріхою і з крихітними віконцями, в котрих ледве блимав помаранчевий огник. Юр переліз ворота, підійшов до дверей і, взявшись за клямку, на мить завмер.

Йому було страшно. Йому було страшно, як ніколи в житті. Він усе не міг уторопати, як це можна було збитися з дороги. Однак це був факт:

він заблукав і биту годину плутав ярами, наче його щось водило. Найдужче ж вражало його те, що він згубився в місцині, яку знав як свої п'ять пальців. В цьому було щось неприродне й нереальне: здавалося, весь оцей краєвид із його вербами і містком, який тоне в глухій осінній пітьмі, зараз почне топитися, міняючи свої контури, а потім лусне, як мильна бульбашка.

Він grimнув залізним язичком клямки й, вимкнувши ліхтаря, ступив у сіни. Враження було таке, наче йому накинули на голову мішок, — морок навалився на нього як стій, такий густий і непроглядний, що, здавалося, можна було його різати ножем. І відразу ж у носа вдарили запахи — цвілі, вогкої глини і зотлілого старого дерева, котре помалу розпадається в прах. Секунд із десять він тицявся наосліп у кутки, тоскно почувуючи, як усередині зростає холодна тремка тривога, далі таки намацав клямку і щосили шарпонував її до себе.

Важенні двері, збиті з грубих дубових дощок, зненацька розчахнулися навстежень, замалим не поваливши його з ніг.

Юр ступнув на поріг, та відразу ж підняв руку, немов би закриваючись од удару, й сахнувся назад — в хаті було повнісінько диму, що валив із печі, яка була розташована по праву руч од входу. Його зір устиг вихопити з цієї мли стіл, який стояв на покуті, й довгу вичовгану лаву, що тяглася попід

стіною аж до мисника, — решта предметів тонула в химерній чудернацькій напівтемряві, яка то відступала, то кидалася вперед, мов жива істота. Якась баба стояла нагинці коло печі й орудувала рогачем у полум'ї, що відкидало на стіни багрово-червоні відблиски; коли він сахнувся в сіни, вогонь зненацька бухнув сліпучо-білим сяєвом, заливаючи всеньку хату, й баба випросталася і поволі обернула голову в його бік.

Юр учепився в клямку, почувуючи, як терпне всеньке тіло, наливаючись холодним жахом, який пронизав його до самісіньких підошов.

Баба щось казала йому; вогонь освітлював темну картату хустку, яка запинала її по самісінькі очі, й верхня половина лиця тонула в тіні, й видно було тільки губи, які ворушилися й ворушилися, промовляючи якісь слова; однак він їх не чув, бо увіччю зненацька свінуло, неначе спалах магнію, і на один-однісінький момент усе довкруги зробилося, ніби негатив, і за першим спалахом зблиснув другий, і третій, і щоразу темрява ставала світлом, а світло пільмою — і після третього разу він уздрів, як речі й предмети перекошуються, неначе відбиваючись у кривому дзеркалі, а хата починає більшати й більшати, насуваючись на нього неприродно викривленим дверним прозором, де клубочиться гіркий сивий дим...

... і тоді біль, який чаївся в ньому впродовж усього цього часу, роздер усеньке його нутро, підіймаючись од низу живота до самісінького піднебіння, й він закинув голову назад і конвульсивно зціпив щелепи...

ГЛОСАРІЙ... і коли поминув я дванадцять демонських застав, і переплив огненну ріку, що бігла попід камінним лісом, у якому водилися одноокі люди із собачими головами, і кремінною горою видерся нарешті у Верхній Світ, покинувши назавжди Отхлань, на дні якої бродять нави і вічно роняють сльози усі, хто згубив свою тінь, — то уздрів я перед собою долину, зелену мов ізмарагд, і на схилах тої долини зростали дерева із шарлатовими стовбурами, подібні до колон із коштовного каменю, і текла в тій долині річка, прозора й чиста, мов кришталь, і високе голубе небо стояло над тим світом, і коли побачив я усе теє, то зачудувався вельми й заплакав ревними сльозами, бо велика втіха пійняла моє серце, і печалі мої щезли, мов туман на воді, і відчув я таку радість, неначе знову вродився на світ, і не затьмарили душу мою ані випробування в покоях Тора, ні бездонна Отхлань, у яку вкинули мене, щоб одпокутував я ганебну втечу з поля бою. Тож уздрів я, браття мої, дивні дива у тій долині: білим білі птахи ясніли на овиді й тонули у сонці, котре сяяло, неначе око Бога, і праведники в коштовних

шатах стояли над берегами Ріки, співаючи хвалу словами, які були мені незнані, а чудовні квіти, яких я ніколи в житті не бачив, схилилися, вітаючи мій прихід — адже очистивсь я од гріха, пройшовши пекельну Отхлань, і піднявся у Верхній Світ, де не бувала іще жодна жива душа, бо...

... хоче бачити себе в центрі світобудови, а тому розглядає своє життя як таке, що відзначається невинуватим, прихованим і винятково містичним змістом. Оскільки ж буденний досвід нездатний розкрити чи бодай виявити цей зміст, навіть більше, він ставить людину в один ряд із іншими живими істотами (бактеріями, комахами, плазунами тощо), то людська свідомість висунула ідею Бога, на базі якої людина трактується як неперехідне явище, а кожна окрема екзистенція вважається безсмертною. В цій убогій і вкрай схематичній концепції Бог є істиною, а людина (оскільки вона розглядається, як вінець творіння) наділяється містичним призначенням і за цією ознакою відмежовується від решти світу. На жаль, раціоналістична свідомість нездатна прийняти ідею Бога з усіма її атрибутами й логічними висновками. Світ дається людській істоті у відчуттях, і жодне з них не може зафіксувати виявів божистого (розумного) первня, мало того, людське життя становить не що інше, як нескінченну низку втрат, крах найсвітліших

сподівань та ідеалів, а врешті-решт — і крах самої особистості. Наприкінці життєвого шляху мисляча свідомість позбувається всіх ілюзій і зостається наодинці з жорстокою дійсністю, в якій людина важить не більше, ніж усяка інша жива істота. Оскільки ж на витворення нової концепції вже немає часу, а ідея Бога видається безглуздою перед навалою тілесних мук, самотністю та перспективою близької смерті, то свідомість розглядає істину як цілком ілюзорне поняття, що не має жодних...

... від холодного вітру, який бив ув обличчя. Всі п'ять чуттів увімкнулися одночасно, й він утямив, що простує через поле, рухаючись мов автомат, і почув, як шурхає і ламається під ногами сухе колюче бадилля, і настороженими ніздрями зловив запах прілої соломи, землі й гною, котрий був розкиданий під осінь по стерновищу. Свідомість неначе роздвоїлася: одна половина констатувала, що він уже з годину простує цим неозорим туманним полем і ось попереду вже мріють кволі вогні села, до якого лишилося рукою подати, а в другій фіксувався аномально перекошений прозор хатніх дверей, примарні пасма гіркого сивого диму — і постать із темною плямою замість обличчя, осяяна сліпучо-білим омахом, що зненацька виривається з печі...

Він покрутив головою, намагаючись струсити із себе холодний жах і загнати це видіння у

щонайдальший куток пам'яти, бо відчував, що ось-ось — і можна буде втратити розум.

Попереду зблиснув ліхтар; стерня скінчилася, і Юр, згинаючись під вагою рюкзака, виліз на сошу і, гупаючи по камінню своїми черевиками, увійшов у село. Було вже за північ, і тиша стояла така, що, здавалося, будинки й дерева пливуть у ній, наче в густій непрозорій субстанції. Він повів плечима, поправляючи брезентові лямки рюкзака, який навалився йому на лопатки, і надавши ходу, побрався вулицею, що вужчала у глибокій перспективі й обривалася, щезаючи в непроглядній чорнильній пітьмі. Поминувши ліхтаря, який відкидав на дорогу жовте кружало світла, Юр пройшов ще трохи, а тоді завернув ліворуч і почав підійматися на гору. Довкруг росли явори, й темно було хоч в писк дай. Видряпавшись урешті на кручу, він мимохідь зиркнув убік і побачив, що в яру світиться двоє вікон; він зазначив це механічно, й усе ж на якийсь момент у ньому ворухнулося здивування, котре він одразу ж погасив; провулок повів його поміж дворищами, де бовваніли облуплені хати, й вікна їхні були хрест-нахрест забиті дошками; за хвилю він сповільнив крок і, шурхаючи ногами у густому спориші, підійшов до воріт, за якими вгадувалося здорове обійстя, що поросло височенним дрючкуватим бур'яном. Юр штовхнув хвіртку і, затуляючись ліктем од сухої

нехворощі, яка стьобала по лицю, посунув до хати; і сеї ж миті у недвижній осінній тиші знову пролунав тонкий жалібний і протяжний крик, який тональністю нагадував довгий дзвін кришталевої чаші.

Юр закликав на місці; щось із хвилину він стояв, не тямлячи себе від жаху, однак безгоміння, котре знову запало над обійстям, більше не порушував жоден звук і тільки у вухах тріщало й тріщало, мов хмиз; трохи оговтавшись, він дістав з кишені ключі й, брязкаючи ними, одімкнув здоровий іржавий замок, який висів на дверях. Перемикач ліхтаря клацнув — і потужне яскраве світло вдарило в сіни й вихопило з пільми скриню, котра стояла під стіною, і драбину, збиту з двох кощавих тичок, і чорний отвір горища, який з'яв у стелі, й широкі хатні двері, оббиті рядом зі здоровими лапатими квітками. Низько нагнувши голову, щоб не зачепити одвірка, він ввалився у сіни, підштовхуваний важучим рюкзаком, який геть повривав плечі, й замалим не гримнувся лобом об драбину — долівка в сінях лежала нижче од порога, й це було таке, наче він ступнув у яму; присвічуючи ліхтарем, він одчинив хатні двері, пройшов через крихітний передпокій, де о праву руч зизило сліпою плямою однісіньке вікно, й поваливши якісь відра під грубою, смикнув за клямку іще одні двері, які провадили до світлиці. З покою вдарив прикрий

запах пустки, холодної сажі й цвілі. Юр напوماцки скинув рюкзак і, пошукавши на стіні, ввімкнув світло.

Закурена жовта лампа, що звисала зі сволюка на крученому шнурі, залляла хату сліпучо-білим світлом, і він побачив старе дощате ліжко, і лежанку, застелену строкатим рядном, і вичовганий темний стіл під образами — й тоді він утямив, що нарешті прийшов додому.

Йому неначе гора з пліч звалилася. Він глибоко відітхнув почувуючи, як легко й супокійно зробилося на серці, й переступивши наплічника, який стояв на долівці, вийшов у передпокій. Запаливши світло й там, він дістав з-під столу оберемок грубих полін, які так висохли, що аж дзвеніли, і занісши їх до світлиці, з гуркотом кинув під грубою. Тяжкі чавунні дверцята розчахнулися з неохочим надсадним виском. Юр поворушив кочергою злежаний сірий попіл і, склавши поліна, підпалив ламке чорне паліччя, якого він понапихав під сподом. Дрова зайнялися в однісінький мент; у комині почало стріляти, потім зауготіло, й коли він трохи прикрив засувку, то із розчиненої бляшаної духовки потягло на хату живим теплом.

Холод у світлиці стояв, наче у погребі, та Юр зняв шкірянку й, опустившись на ліжко, знеможено привалився спиною до груби. Аж тепер він утямив, як утомився, одмірявши двадцять кілометрів ярами

та бездоріжжям: ноги й руки чисто гули від напруження, увіччю пропливали контури краєвиду, які відбилися на сітківці ока, — й лише біль, що упродовж останніх кількох місяців невідступно гриз його вдень і поночі, тепер немов би ущух і ледве жеврів, пульсуючи десь глибоко по під ребрами. Тиша в хаті стояла така, що чутно було, як шурхотять вії; тяжка змора налягла на нього як стій і, похиливши голову на плече, він аж не зчувся, як сон пійняв його й поніс як темна вода...

ГЛОСАРІЙ. У синьому морі дванадцять дів пливе. Очі у них як ізмаргади зелені, коси у них як біль біла, лиця у них як місяці ясні. Стану я на жовтім піску, кину в синє море золотого персня, буду дванадцять дів просити-заклинати. Ой ви ж білії діви з бездонної Отхлані! Не пливіть до світа сього грішний люд карати, мордувати, живим огнем палити — заберіте мене, білії діви, у синє море, понесіте мене в пекельну Отхлань, проведіте через троє воріт, де живого й мертвого межа. За ворітьми трьома ні життя, ні смерти нема, тільки стоїть терем високий, а в теремі є поруб глибокий, а в порубі сидить доля раба Божого Юра. Ти, доле-матінко! Поклич до себе трьох сестер — смерть, недолю й гризоту, закажи їм раба Божого Юра зачіпляти: аби він поміж дванадцяти огнів не згорів, чорною кривлею не сплив, од туги не змарнів,

під злими стрілами не погиб, серед гострих мечів, шабель та ганджарів уцілів...

... але чому кожного з нас не покидає переконання, що хтось завів цей світ, мов годинника, і спостерігає, як він іде? Чому ж, опинившись на грані життя й смерти, ми відчуваємо наближення чогось незмірно великого й світлого, мов сонце? І врешті-решт, чому навіть найзапекліші матеріялісти на схилі віку починають сумніватися в істинності своїх поглядів, а то й наворачтаються до релігії? На ці запитання годі знайти відповідь чи, радше, відповідей може бути кілька, й усі вони варті одна одної. Відповідь перша: Творець настільки очевидний, що становить собою єдину реальність, і людина, будучи часткою цієї реальності, за визначенням нездатна охопити її своїм куцим, недосконалим і дочасним розумом, що призначений обслуговувати її буденні проблеми. Відповідь друга: людина як така не могла б виникнути шляхом поєднання молекул неживої матерії й подальшого еволюціонування, якби світлий творчий первень не вдихнув у неї іскру свого духу, завдяки якій ми усвідомлюємо свою індивідуальність і самодостатню цінність своєї особистості. Відповідь третя: постановка проблеми геть цілком абсурдна, а значить, на неї нема відповіді, й кожна людська істота вирішує її виходячи з власного життєвого досвіду. Відповідь

четверта: повірте, й за вірою вам воздасться... Так чи так, а раціоналістична свідомість потрапляє в замкнене коло й, щоб вирватися з цього вакууму, повертається до ідеї Бога як розумного творчого первня, оскільки на цій ідеї ґрунтується вся концепція людини, а отже, наше життя — це не бісівський хаос, а один із незліченних фрагментів у загальній картині світобудови, яка, своєю чергою, є елементом вищих, містичних реальностей, а значить, ми живемо не просто так, ми не бур'ян, для чогось ми потрібні, й наша любов, наші стремління, наш біль — не просто сума хімічних реакцій...

Юр кинувся зі сну, і світло вдарило його мов ляпас. Звівшись на ліжку, він хвилини зо дві ошаліло роззирався наокіл, силкуючись уторопати, як його занесло в цю хату з горбатими вогкими стінами й рудою долівкою, на якій видніють сліди глиняного віхтя, — а потім зненацька збагнув: це ж він удома! він таки прийшов додому, й це та хата, в якій він уперше побачив світ! Його погляд здивовано блукав світлицею, впізнаючи то залізний гак, де була підвішена колись його колиска, то здорову піч, де вони з бабою сиділи довгими зимовими вечорами, то лежанку, яка в дитинстві була для нього така висока, що він боявся заглянути за край і завжди забивався в куток... Юр знову глибоко відітхнув, почуваючи, як легко та радісно

зробилося на душі, й зиркнув на годинника, якого він повісив на грубий кутий цвях, забитий колись у стіну. Була вже третя година ночі, й чутно було, як десь далеко в селі один за одним озиваються півні. Він зліз додолу й, розчахнувши дверцята, зазирнув у грубу. Дрова вже геть прогоріли, й жар укрився пухнастим сірим попелом. Згорнувши його кочергою на купу, Юр накидав зверху грубих корчوماх і почув, як у комині завовтузилося, забухкало, а потім почало так гуркотіти, наче там гарцював домовик.

Він погасив світло й, помацки вернувшись до ліжка, заліз під ковдру. Постіль була холодна мов крига, та він укрився з головою, знаючи, що небавом утріється і зможе заснути. В хаті було темно, як у домовині; він лежав і чув, як б'ється його серце. Я живий, думав він. Я живий. Я повернувся додому. Десь далеко гриміла війна, й люди в плямистих комбезах плигали з броні зелено-сірих бетеерів, на ходу стріляючи в противника, який заліг потойбіч шосе; в сесійних залах парламентів чорніли порожні крісла й трибуни, очікуючи, поки їх знову заповнять політики з розумними чесними обличчями, які будуть вирішувати долю народу; в друкарнях гуркотіли ротації, випльовуючи зі свого нутра часописи, наповнені перекрученою куцою інформацією, яку вранці будуть жадібно глитати

лохи з погаслими очима, де немає ні краплі надії; та зараз він існував окремо від цього світу, він одірвався од нього, мов ящірка від свого хвоста, він повернувся додому й тепер лежав у цілковитій темряві, скрутившись клубком, неначе звір у норі, й коли його свідомість почала занурюватися у сон, то її краєм знову ковзнуло видіння: неприродно перекошений одвірок хатніх дверей, пасма гіркого сивого диму — й постать із темною плямою замість обличчя, осяяна сліпучо-білим полум'ям, яке бухає з печі...

Як був я малий, то в нас на вигоні повісили гучномовця. То була епоха, коли в космос полетіли перші ракети, коли один політик заявив, що за двадцять років побудує нам комунізм, коли всі чекали, що ось-ось і на Марсі зацвітуть яблуни, — тож радіо без кінця горлало й горлало пісню, яка починалася словами: «Главное, ребята, сердцем не стареть!» та ін... А я ніяк не міг уторопати: що ж це воно за главніє ребята й чого їм не можна старіти? От якось ідемо через вигін, то я й кажу: «Бабцю!» — «А що, сину?» — «А хто такі главніє ребята?» — Вона довго мовчала. Аж врешті зиркнула на теє радіо, котре висіло на кривому дерев'яному стовпі, зітхнула та й каже: «Не слухай їх, дитино... то недобрі люде — активісти всякі там, комсомольці... одне слово, паразіти!»

II

... то прокидався, то знову засинав, неначеб виринаючи з глибокої глибини і знову занурюючись у непрозору темну товщу, крізь яку не долинає ані жоден звук, і тільки раз по разу спливаючи на поверхню, краєм вуха чув, як, нагрівшись, глухо потріскують сволоки, і ловив ніздрями запах крейди, якою була помащена груба, і вогкого мотлоху, що валявся по хаті, й жарин, які повипадали з піддувайла й ледве курілися гіркуватим чадом. Крізь приплющені вії видно було, що надворі насилу благословляється на світ; він перевернувся горізнач і, геть відкинувши тяжку ватяну ковдру, під котрою вже давно зробилося гаряче й парко, почав глибше й глибше провалюватися в сон, заколисаний тісною світлицею з образами на покуті і закуреною стелею, яка мовби схилилася над ліжком; і коли він опустився на самісіньке дно забуття, то непрозора темна товща зімкнулася над ним і загучала у вухах високим дзвоном в'язкого мертвого безгоміння...

... снилося: грузьке подвір'я. Калюжі, що блищать мов люстерка. І явори понад обійстям, котрі гойдає й гойдає холодний вітер. А над яворами у високій височині пливуть кудлаті темні хмари, схожі на конопляне повісмо. Він стоїть у сінях. Йому років зо три, не більше. Поріг такий